

אנשים חכמים ונבונים וידועים

מים ראשונים: בספר דברים חוזרים תיאורי אירועים ומצוות שנזכרים כבר בחומשים הקודמים. לא לחינם נקרא ספר זה בשם משנה תורה (Deuteronomium בלטינית, "חוק שני"). אחד האירועים החוזרים ונשנים בספר דברים היא פרשת מינוי הדיינים עליה הרחבנו לדון בפרשת יתרו. נראה אם יש מקום להוסיף ולדרוש בנושא זה גם בפרשה זו.

איכה אָשָׂא לְבַדִּי טַרְחַכְּם וּמִשְׁאַכְּם וְרִיבְכֶם: הֲבֵי לָכֶם אַנְשֵׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאַשִּׁימָם בְּרֵאשֵׁיכֶם: וְתַעֲנֵנוּ אֹתִי וְתֹאמְרוּ טוֹב הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת: וְאַקַּח אֶת רֵאשֵׁי שְׁבֵטֵיכֶם אַנְשֵׁים חֲכָמִים וַיְדַעִים וְאַתָּן אוֹתָם רֵאשִׁים עֲלֵיכֶם שְׂרֵי אֲלָפִים וְשְׂרֵי מֵאוֹת וְשְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת וְשְׂטָרִים לְשִׁבְטֵיכֶם: (דברים א ב-טו).¹

וְאַתָּה תַחֲזֶה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חֵיל לְרֹאֵי אֱלֹהִים אַנְשֵׁי אֱמֶת שְׂנֵאֵי בְצַע וְשִׁמְתָּ עֲלֵהֶם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יִבְיֹאוּ אֵלֶיךָ וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם וְהָקַל מֵעֲלֶיךָ וְנִשְׂאוּ אִתָּךְ: אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה תַעֲשֶׂה וְצִוְּךָ אֱלֹהִים וַיִּכְלַת עֲמֶד וְגַם כָּל הָעָם הַזֶּה עַל מְקוֹמוֹ יָבֹא בְשָׁלוֹם: (שמות יח כא-כג).²

לֹא אוֹכַל אֲנִי לְבַדִּי לִשְׁאֵת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה כִּי כְבֹד מִמֶּנִּי: ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֲסֹפֶה לִּי שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֹדְעֵת כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשִׁטְרֵי וְלִקְחָתָם אִתָּם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְבוּ שָׁם עִמָּךְ: וַיִּרְדְּתִי וְדִבַּרְתִּי עִמָּךְ שָׁם וְאַצְלַתִּי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשִׁמְתִי עֲלֵיהֶם וְנִשְׂאוּ אִתָּךְ בְּמִשְׁאֵה הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אִתָּךְ לְבַדְּךָ: (במדבר יא יד-יז).³

אברבנאל דברים פרק א – איפה עצת יתרו?

... באמרו: "ואומר אליכם בעת ההיא לאמר". והמאמר הזה יקשה ... ממה שיחס⁴ הענין הזה לעצמו, שהתעורר למנות שופטים מפני טרחו ועמלו. והנה בפרשת יתרו התבאר שמשה לא התעורר אליו מעצמו, אבל שיתרו חותנו עוררהו עליו. והוא מן הפלא איך אדון הנביאים שנחכם מכל האדם איך לא נפל בזה מעצמו בהיות הדבר מבואר שנבול יבול ולא יוכל עשהו לבדו, עד שהוצרך לזה עצת יתרו. ואם הוא לבדו למדו בזה והדריכו בעצה נכונה, למה לא ייחס בכאן הדבר לאומרו ולא ייחסהו לעצמו.⁵

¹ וההמשך שם, בציוויים של משה לדיינים: " ... שָׁמַע בֵּין אַחֲיֵכֶם וּשְׁפִטָתֶם צָדֵק בֵּין אִישׁ וּבֵין אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ: לֹא תִפְרוּ פְנִים בְּמִשְׁפָּחַתְךָ כִּקְטָן כִּגְדֹל תִּשְׁמַעוּן לֹא תִגְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאֱלֹהִים הוּא וְכו' ". והסיום שם: "וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וְשִׁמְעַתִּיר, אֲמִירָה שְׁעִלִּיה נִעֲנֵשׂ מִשֶּׁה שֶׁנִּתְעַלְמָה מִמֶּנּוּ הַהִלְכָה אֲצִל בְּנוֹת צִלְפַּחַד (סְנֵהדְרִין ח ע"א, סְפָרֵי דְבָרִים פִּיִּסְקָא יז). אֲבָל מִה שֶׁתִּמְוָה בְּכָל הָעֵנִיין הוּא הַהִתְעַלְמוֹת הַמוֹחַלְטֵת מִחֻלְקוֹ שֶׁל יִתְרוֹ בְּכָל הַפְּרָשָׁה כִּאֵן. מִיִּנְי הַדֵּיִינִים כִּאֵן מוֹצֵג כִּיזְמָה שֶׁל מִשֶּׁה, לֹלֵא שׁוֹם קִרְדִּיט לִיתְרוֹ חוֹתֵנוּ. מִה גַּם שִׁישׁ נִקּוּדוֹת הַשְּׁקָה בְּרוּרוֹת בֵּין שְׁתֵּי הַפְּרָשׁוֹת, לְמִשְׁל, בְּכָל הַנִּדְרָשׁ מִתְכּוֹנוֹת הַדֵּיִינִים. כִּפִּי שֶׁנִּרְאָה בְּמִקּוֹר הַבַּא. וְאֵגֵב, "איכה" זו של משה אינה בהכרח בנימת צער ולא ברור מדוע נקראת במנגינת איכה בשבת חזון. ראו דברינו חזון ישעיהו – הַפּוֹרְעָנוֹת הַשְּׁלִישִׁית בשבת זו.

² וההמשך שם, שאמנם משה עשה הכל עפ"י חותנו, ככתוב: "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה לְקוֹל חֲתָנוּ וַיַּעַשׂ כֹּל אֲשֶׁר אָמַר" (ויתרו מצדו הקפיד לומר: "עֲתָה שָׁמַע בְּקִלִּי אֵינֶיךָ וַיְהִי אֱלֹהִים עִמָּךְ"). גַּם שֶׁם נִמְנוֹת תְּכּוֹנוֹת הַדֵּיִינִים הַנִּדְרָשׁוֹת, אִם כִּי אוֹלִי לֹא כוֹלֵן נִמְצָאוּ, כְּכָתוּב שָׁם: "וַיִּבְחַר מֹשֶׁה אַנְשֵׁי חֵיל מִכָּל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֹתָם רֵאשִׁים עַל הָעָם שְׂרֵי אֲלָפִים שְׂרֵי מֵאוֹת שְׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשְׂרֵי עֶשְׂרֵת". וְשׁוֹב, מִשֶּׁה בְּרֹאשׁ הַפִּירְמִידָה: "וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל עֵת אֶת הַדָּבָר הַקָּטָן וְכָל הַדָּבָר הַקָּטָן יִשְׁפְּטוּ הֵם". וַיִּתְרוֹ מִסְתַּלֵּק מֵהַבְּמָה: "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנוּ וַיֵּלֶךְ לוֹ אֶל אֲרָצוֹ". רֹאוּ בְּדַבְרֵינוּ דוֹ-שִׁיחַ יִתְרוֹ מִשֶּׁה בְּפְרָשַׁת הַהִלְלוּתָךְ, מִחֻלּוֹקַת רִשְׁ"י וְרַמְבַּ"ן אִם בְּסוּפוֹ שֶׁל דְּבַר חֲזוֹר יִתְרוֹ לְאַרְצוֹ, אוֹ נִשְׂאָר כָּל אוֹתָם שְׁנַיִם עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֵף נַחַל בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל אֶת "דוֹשְׁנָה שֶׁל יִרְחֹר". אִם נִשְׂאָר יִתְרוֹ, אוֹ מִי מִבְּנָיו, כְּשִׁיטַת רַמְבַּ"ן, מִה הִיוּ אוֹמְרִים אֵילוֹ שֶׁמְעוֹ אֶת דְּבַרֵּי מִשֶּׁה בְּפְרָשַׁתְנוּ עַל מִיִּנְי הַדֵּיִינִים?

³ בֵּין סְפָר שְׁמוֹת וּסְפָר דְּבָרִים, חוֹזֵר נוֹשֵׂא מִיִּנְי הַדֵּיִינִים, בְּשִׁלְשִׁית (בְּשִׁנִּיָּה בְּעֵצָם) בְּסִפְר בְּמַדְבַּר, פְּרָשַׁת הַהִלְלוּתָךְ. מִחַד גִּיסָא, יֵשׁ כִּאֵן דִּימִי בְּרוּר לְפְרָשַׁתְנוּ, בְּלִשׁוֹן: "לֹא אוֹכַל לְבַדִּי לִשְׁאֵת אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה", אֲשֶׁר מִקְבִּיל לְפִסְוֹק: "איכה אֲשָׂא לְבַדִּי טַרְחַכְּם וּמִשְׁאַכְּם וְרִיבְכֶם". מֵאִידֵךְ גִּיסָא, יֵשׁ כִּאֵן מִקְבִּילָה מְדוּיֶקֶת לְפְרָשַׁת יִתְרוֹ, בְּלִשׁוֹן: "וְנִשְׂאוּ אִתָּךְ". כִּבְר הַרְחַבְנוּ גַּם בְּנוֹשֵׂא זֶה בְּדַבְרֵינוּ קוֹל אַחַד וְקוֹלוֹת רַבִּים בְּפְרָשַׁת הַהִלְלוּתָךְ. שֶׁם הִרְאִינוּ שְׁחִז"ל רֹאִים בְּפְרָשָׁה זוֹ אֶת מִיִּנְי הַסְנֵהדְרִין הָרֵאשׁוֹן, אֲבָל בְּפִשְׁט הַפִּסְוֹק, לֹא נִזְכַּר כָּלל כִּאֵן הָפַעַל שִׁפְט, אֲשֶׁר נִזְכַּר בְּשִׁתֵּי הַפְּרָשׁוֹת בְּסִפְר שְׁמוֹת וּדְבָרִים. הַדְּגֵשׁ שֶׁם הוּא עַל הָרוּחַ וְהַנְּבוּאָה. וְכִבְר עֲמֵדוֹ עַל כֵּךְ הַפְּרָשָׁנִים שֶׁ"לִשְׁאֵת בְּמִשָּׂא" יִכּוֹל לְהִיּוֹת גַּם נוֹשֵׂא צִיבוּר אַחֲרֵים (רֹאוּ רַמְבַּ"ן הַלֵּן). בְּאַמְתָּ, מִתְבַּקֵּשׁ לְעִרוֹךְ שְׁלוֹשׁ פְּרָשׁוֹת אֵלֶּה זוֹ מוֹל זוֹ וְלִקְבֹּל תְּמוּנָה כּוֹלֶלֶת שֶׁל מִיִּנְי הַדֵּיִינִים בְּתוֹרָה. אֵךְ זֶה נוֹשֵׂא נִכְבֵּד, בְּהַזְדַּמְנוֹת אַחֲרַת וּמִן הַסְתַּם כִּבְר "קְדַמוֹנוּ שְׂרִים וְנוֹגְנִים". הַפַּעַם נִתְמַקֵּד בְּמִיִּנְי הַדֵּיִינִים כִּפִּי שֶׁמִּתְאַר אוֹתוֹ מִשֶּׁה בְּסִפְר דְּבָרִים בְּעִרְבוּת מוֹאֵב בּוֹ הוּא נִפְרָד מֵעַם יִשְׂרָאֵל.

⁴ משה.

⁵ פְּרָשַׁת הַמִּקְרָא הַקְּלָאִיִּים: רִשְׁ"י, רִשְׁב"ם, אֲבָן עֲזָרָא, אֲלִשִׁיךְ, רַד"ק, בְּחִי בֵן אֲשֶׁר, סְפּוֹרָנוּ, כְּלִי יִקָּר, חֲזַקוֹנִי (אַלֶּה שֶׁהַסְפָּקְנוּ לְעַבוֹר עֲלֵיהֶם) מִתְעַלְמִים מֵהַשְּׂאֵלָה הַפְּשׁוּטָה, שֶׁהִזְכַּרְנוּ בְּהַעֲרָה 1: הַכִּיצַד מִתְעַלֵּם מִשֶּׁה לְחֻלוּטֵין בְּפְרָשַׁתְנוּ, מִחֻלְקוֹ שֶׁל יִתְרוֹ בְּפְרָשַׁת מִיִּנְי הַדֵּיִינִים? הֵאֵם אֵינִן סְתִירָה בְּמִקְרָא בֵּין הַסִּפּוּר בְּסִפְר שְׁמוֹת וּבֵין זֶה שֶׁבְּפְרָשַׁתְנוּ? אֲבַרְבְּנָאֵל הוּא בֵּין הַמְּפָרְשִׁים הַיְחִידִים שֶׁמִּתְעוֹרֵר

רמב"ן דברים א יח – הכל על פי הגבורה

והטעם להזכיר זה כאן, כי בידוע שזה הענין עצת יתרו והוא אמר למשה: "היה אתה לעם מול האלהים" (שמות יח יט) - שיתפלל עליהם בעת צרתם. ואמר לו: "וזההרת אתה את החוקים ואת התורות וגו'" (שם כ) - שילמדם הוא התורה. אך במשפט נתן לו עצה שימנה שופטים לסייעו, וכבר פרשתי שם (בפסוק כ). ולכן ספר בכאן, כי כאשר מינה שרי האלפים והמאות לא מינה אותם רק על המשפט, אבל הוא בעצמו ילמדם כל הדברים אשר יעשון על פי התורה, כי שמע לעצת חותנו ויעש כל אשר אמר.⁶ ולא הזכיר משה עצתו בכאן, ולא אמר דבר בשם יתרו אשר אמר.⁷ ונראה בעיני שלא רצה להזכירו במעמד כל ישראל, לענותו.⁸ או שלא יהיה לכבוד לו שיזכיר לדור הזה "כי אשה כושית לקח" (במדבר יב א). ויתכן שהטעם, מפני שנמלך בשכינה ועל פי הגבורה נעשה הענין ההוא.⁹

דברים רבה א י, פרשת דברים – אנשי חיל מכל ישראל

"ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים" (דברים א יא). הלכה: אדם מישראל שנתמנה חכם או דיין על הציבור, מהו שיהא מותר לו לדון לעצמו? כך שנו רבותינו: "אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד", שנאמר: "והוא באחד ומי ישיבנו" (איוב כג יג)...¹⁰ רבותינו אומרים: בוא וראה, בשעה שנתמנה משה על ישראל אמר להן: איני יכול לישא את משאכם לעצמי, אלא מנו לכם דיינים שיהיו דנין אתכם, שנאמר: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם וכו'".¹¹ אמר רבי ברכיה בשם רבי חנינא: צריכים הדיינים שיהא בהם שבע מדות, ואלו הן: חכמים ונבונים וידועים, וארבע כמה שכתב להלן: "וְאֵתָהּ תַחֲזֶה מִכָּל הָעָם אֲנָשֵׁי חֵיל יִרְאֵי אֱלֹהִים אֲנָשֵׁי אֶמֶת שֹׁנְאֵי בְצַע" (שמות יח) - הרי שבע. ולמה לא נכתבו שבע כאחת? שאם לא נמצאו משבע,

בענין (אין הוא היחיד ואין הוא הראשון, קדם לו רמב"ן שנראה להלן). שאלתו היא כפולה ודו-כיוונית (משמות לדברים ומדברים לשמות): א. מדוע באמת היה צריך משה "אדון הנביאים שנחכם מכל האדם" לעצת יתרו בדבר כה בסיסי, "איך לא נפל בזה מעצמו"? ו-ב. מדוע הוא מתעלם מחלקו של יתרו בפרשתנו? התשובה שהוא מביא בהמשך דבריו היא שהדברים לא נעשו מיד כעצת יתרו: "ומה שמצאנו בפרשת יתרו שאמר שם וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר, הוא לכבודו, שעשה כמו שהוא אמר אבל לא בזמן שאמר ומהסבה שאמר, כי אם בזמן הראוי אליו אחר היות דת ונימוס בה ישפטו המשפטים כמו שכתוב כאן". ועוד הוא מסביר: "ופעמים רבות תמצא כזה בסיפורי התורה שישלים הסיפור במקום אחר עם היות שלא היה המעשה אז. התבאר מזה שמשא לא היה חסר אותה העצה אבל יתרו אכלה פגה ושלא נעשתה בזמן שיתרו אמר, ומשה מעצמו עשאה". "אכלה פגה", הינו שהקדים את הזמן. יש להודות שתשובה זו של אברבנאל קצת מורכבת ונראה שהשאלה עדיין מהדהדת.

⁶ רמב"ן נראה כמקדים תרופה (ותשובה לשאלה) ומתמקד תחילה בטיעון שעצת יתרו הייתה רחבה מאד וכללה לא רק את מערכת המשפט, כי אם גם את מערכת ההוראה, נשיאת תפקידי ציבור, ואפילו תפילה למען הציבור. ראו דבריו כמה פסוקים קודם, דברים א יב: "וטעם טרחכם ומשאכם וריבכם - על דרך הפשט רמז משה רבינו להם שלשת הדברים שאמר ליתרו שהיה הוא עושה לעם כמו שפירשתי שם (שמות יח טו). והזכיר לישראל ברמז, אמר טרחכם כנגד והודעתני את חוקי האלהים ואת תורותיו (שם טז), כי טורח גדול היה ללמד ליוצאי מצרים החוקים והתורות ופירושים וביאורים וסודם. והזכיר משאכם כנגד לדרוש אלהים (שם פסוק טו), שהוא ענין תפילה שמתפלל עליהם, והוא מלשון ונשאת תפלה (מלכים ב יט ד), ואל תשא בעדם רנה ותפילה (ירמיה ז טז). וריבכם, כפשוטו עיני המשפטים. ואמר: הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים על הדיינים בלבד, אבל אמר סתם "ואשימם בראשיכם" דרך ענוה". הרוצה להעמיק דבר בענין זה יפנה לפירוש העמק דבר כאן, אשר מרחיב את דברי רמב"ן ("יפה כתב רמב"ן ז"ל שהוא נגד שלשה דברים שאמר ליתרו שהוא עושה לעם") ומפרט את כל אחד משלושה הנושאים: טרחכם - למוד תורה והלכות, ומשאכם - הוא תפילה... וריבכם - מינוי הדיינים, מה 'העמיס' יתרו על משה, עד שבא משה ואמר: "איכה אשא לבדי טרחכם".

⁷ רק כאן, באמצע דבריו, מציג רמב"ן את השאלה לגבי היעלמותו של יתרו בפרשתנו, אבל לא במילים נמלצות כשל אברבנאל, אלא במשפט ביניים צנוע ופשוט שמיד ממשיך לחלק התשובה השני. בין שתי תשובות אלה, זו שראינו וזה שמיד נראה, נראה ששאלת היעלמותו של יתרו רק מתעצמת.

⁸ לענותותו של משה. ובנוסחאות אחרות: לגנותו! (ראו בהערות על רמב"ן בתורת חיים).

⁹ תשובת רמב"ן נשמעת מהוססת וחלקית. משה לא רצה להזכיר את חלקו של יתרו חותנו המדייני (אבי ציפורה אשתו "הכושית"), אם משום מידת הענוה, שהנה 'ברוב ענותנותו' הוא נותן מקום נכבד ליתרו, או אדרבא, שלא להזכיר את גנותם של ישראל שהיו צריכים לקבל עצה כזו בסיסית מנוכרי (עניין אזכור האשה הכושית לא ברור). ובסוף מביא רמב"ן תירוץ שמוא במפרשים רבים אחריו, שכיון שיתרו עצמו אומר: "אם את הדבר הזה תעשה וצווח אלהים", שבעצם כל הדבר נעשה "על פי הגבורה". נראה שהסברים אלה הם בדומה למה שמקובל לומר בעולם הישיבות שאם יש פירוש תוספות בגמרא שמתחיל בשאלה ואח"כ באים הרבה תירוצים: ויש לומר, ועוד יש לומר, ועוד יש לומר וכו' - סימן שהשאלה היא טובה וחזקה. אנו נפנה לנושא העיקרי שלנו, ולא נדרשנו לנושא יתרו בראש דברינו, אלא בתקווה שנשמע מקהל שואבי המים הסברים נוספים שלא העלינו בחכתנו.

¹⁰ ככה פותח מדרש דברים רבה בהרבה מקומות, בהלכה, כשיטת מדרשי "ילמדנו", ומשם עובר לאגדה שהיא עניינינו. המשנה שהוא מצטט היא מפרקי אבות ד ח (התוספת של הפסוק מאיוב היא כנראה של מדרש דברים רבה ואיננה במסכת אבות), וה"אחז", הוא כמובן הקב"ה. הלכה מומחה לרבים יכול לדון יחידי בדיני ממונות (סנהדרין ה ע"א). בא המדרש ואומר: אע"פ כן, אל תדון יחידי כי רק הקב"ה דן יחידי (בציטוט מפסוק מקובלתנו של איוב 1). הא ירושלמי סנהדרין א א (שהוא אולי מקור הדרשה בדברים רבה) ומסיף שגם הקב"ה אינו דן יחידי אלא דן עם פמליא של מעלה. ואנו נמשיך עם המדרש לחלק האגדה.

¹¹ ללמדך שמשא הבין שאינו יכול לדון יחידי וזה מקור פנייתו אל העם: "הבו לכם אנשים וכו'". מה שמלמד על ענותותו של משה, שוודאי היה "מומחה לרבים", אבל מאידך, שוב מעלה את השאלה: איפה יתרו כאן? הלוא הוא זה שאמר למשה: "לא תוכל עשוהו לבדך"! ומשה גם אומר בפרשתנו: "וְהַדְבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תִּקְרְבוּן אֵלַי וְשִׁמְעֵתִיו". שמעתיו ולא שפתי? שגם אני לא דן יחידי?

מביא מארבע, ואם לא נמצאו מארבע, מביא משלוש. ואם לא נמצאו משלוש מביא מאחד, שכך כתיב: "אשת חיל מי ימצא" (משלי לא).¹²

גמרא עירובין דף ק עמוד ב – יודעי בינה

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: כל אשה שתובעת בעלה לדבר מצוה - הווין לה בניס שאפילו בדורו של משה לא היו כמותן. דאילו בדורו של משה כתיב: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידעים לשבטיכם", וכתב: "ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים", ואילו נבונים לא אשכח.¹³ ואילו גבי לאה כתיב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא כי שכר שכרתיך, וכתב: "וּמִבְּנֵי יִשְׂשָׁכָר יוֹדְעֵי בִינָה לְעֵתִים לְדַעַת מֶה יַעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל רְאִשֵׁיהֶם מְאֵתִים וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם" (דברי הימים א יב לג).¹⁴

אוצר מדרשים (אייזנשטיין) עקיבא, רבי – גדולה בינה מן התורה

בי"ט¹⁵ - בו בינה לכל נברא, בו בינה לכל יצור, בו בינה לכל נפש, בו בינה לכל נשמה, בו בינה לכל רוח. שאלמלא בינה, אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת, שנאמר: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים" (פי דברים). באותה שעה אמר להם הקב"ה לישראל: בני! הבו לכם בעלי בינה להיות ראשים עליכם.¹⁶ מיד הלך משה והיה מחזיר בכל משכנותיהם של ישראל לבקש מהם בעלי בינה ולא מצא, שנאמר: "ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידועים" (שם) ולא מצא נבונים.¹⁷ מכאן אתה למד שגדולה בינה לפני הקב"ה יותר מן התורה, שאפילו אדם קורא תורה נביאים וכתובים ושונה משנה ומדרשים, הלכות ואגדות, שמועות ותוספות מושבות ומעמדות והגדות וכל סדרי בראשית, ואין בו בינה, אין תורתו שוה כלום, שנאמר: "ובינת נבוניו תסתתר" (ישעיה כ"ט).¹⁸

מדרש תנאים לדברים א יג – איש, חכם ונבון

מה תלמוד לומר אנשים? – בחתיכה ובפסיפס.¹⁹ אנשים ותיקים וכשרים.²⁰

¹² את סיום המדרש הבאנו במתכוון בנוסח וילנא, משום שהוא דוגמא משעשעת לשיבושי מלה"בדים ומגיהים. הנוסח הנכון הוא: "שכך כתוב: ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל" (שמות יח כה). מחוסר מקום קצרו וכתבו ראשי תיבות: אחמ"י (אנשי חיל מכל ישראל). בא "הבחור הזעזער" ופתח את הסוגריים, לטובת הקוראים ופירש: "אשת חיל מי ימצא" ונלאו כל החכמים לבאר המדרש והכריזו עליו 'מדרש פליאה'. אך ברור שהכוונה היא לפסוק: "ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל", אשר מוכיח שבסופו של דבר הסתפק משה בתכונה אחת: אנשי חיל. מדרש זה מחבר את פרשת מינוי הדיינים בשמות עם זו שבפרשתנו לעניין אחד ולומד מחיבור זה את מכלול תכונות הדיינים והשופטים הרצויות, אך גם את ההתפשרות עם המציאות ועם "מה שיש". ראו מטבע הלשון "אנשי חיל" במקרא, החל מבני יעקב בעמדם לפני פרעה (בראשית מז ו), דרך מלחמות ספר שופטים (פרק כ) הנמשכת לספר שמואל (א פרק טז), המשך בתוכחות הנביאים (ישעיהו ה כב, ירמיהו מח יד, נחום ב ז), ספרות החכמה והכתובים (תהלים עו ו), וכלה בשבי ציון (נחמיה ו א). אנשי חיל הם אנשים נמרצים ותכליתיים ולא דווקא שופטים מדופלמים.

¹³ רש"י שם: נבונים – מבינים דבר מתוך דבר. כך מפרש רש"י גם בפרשתנו על הפסוק, כמובא להלן.

¹⁴ כך בדומה גם במקבילה במסכת נדרים כ ע"ב. עפ"י דרשה זו, ורבים בעקבותיה, משה לא מצא "נבונים" והסתפק בחכמים וידועים. אך באמת, מדוע לא מצא משה נבונים משבט יששכר? לאן נעלמה ההבטחה ללאה? ראו דרשות רבות על חכמתם של בני יששכר, כגון שהיו בקיאים בסוד לוח השנה ועוד: יומא כו ע"א, בראשית רבה עב ה, שיר השירים רבה ו ב ועוד. ראו דברינו [יששכר חמור](#) [גרם](#) בפרשת ויחי.

¹⁵ המדרש דורש שם שבח האות ב"ת שבה נברא העולם – בה נפתח ספר בראשית: "מה נשתנה ב"ת מכל האותיות שברא בו הקב"ה כל סדרי בראשית".

¹⁶ ראו תרגום כתר יונתן לפסוק: "זמנו לכם אנשים חכמים ונבונים מרעיונותיהם ממחשבותיהם". ועוד נחזור למקור זה.

¹⁷ אולי צריך היה משה לחפש גם בקרב הנשים! שהרי אמרו: "בינה יתירה באשה יותר מבאיש" (מסכת נדה דף עמוד ב).

¹⁸ מדרשים רבים מפתחים כאמור את דברי הגמרא בעירובין שלא נמצאו "נבונים", ומכולם בחרנו במדרש מאוחר זה שכולו שיר שבח והלל לתבונה ולבינה, עד כדי שגדולה הבינה יותר מן התורה! ומי שאין בו בינה, אין תורתו שווה כלום! אפשר שבח זה מקטין את החסר של אי מציאת "נבונים", שהרי זו תכונה מיוחדת ונדירה, ולפיכך הסתפק משה בחכמים וידועים. אך מנגד, אולי אנחנו באמת מפסידים כאשר בבית היין לא יושבים דיינים שבינתם גדולה מתורתם: "נבונים מרעיונותיהם ומחשבותיהם".

¹⁹ ראו ספרי זוטא פיסקא כז סימן טז: "יפקוד ה' אלהי הרוחות ... איש על העדה – איש, שיהא בעל כוח ובעל חכמה ובעל גבורה חתיכה ופסיפס". פסיפס הוא אבן שמסותתת באופן נאה ומדויק והכוונה בתואר זה היא לא רק למראה החיצוני, אבל גם לתכונה של חכמה. ראו אבות דרבי נתן נוסח א פרק כח: "רבי אלעזר בן שמוע אומר: שלוש מדות בתלמידי חכמים: אבן גזית. אבן פינה. אבן פסיפס ... אבן פסיפס כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש והלכות ואגדות ותוספות. כשתלמיד חכם נכנס אצלו, שאלו במדרש אומר לו, בהלכות אומר לו, בתוספות אומר לו, באגדות אומר לו. וזו היא אבן פסיפס שיש לה ארבע פיות מארבע רוחותיה". וכבר הארכנו בעניין זה בדברינו [יפקוד ה' איש על העדה](#) בפרשת פנחס. ראו שם. וברש"י ובילק"ש כאן (תורה דברים תת"ב) מצאנו את הנוסח: אנשים – כסופים, שאולי הוא שיבוש של פסיפוס.

²⁰ משמע ש"אנשים" גם היא תכונה. לא שחכמים ונבונים הם תכונות האנשים, אלא שאנשים היא תכונה אחת ואחריה באות גם תכונות חכמים, נבונים וכו'. ראו רש"י על הפסוק: "אנשים – צדיקים". אם כך, משה מצא שלוש תכונות: אנשים, חכמים וידועים. ויש לנו פתרון גם ל"אנשי חיל" שמצאנו בדברים רבה לעיל. עוד נשוב לנושא תכונת "אנשים" בהמשך דברינו.

חכמים ונבונים - זו שאל אריוס²¹ את ר' יוסי, אמר לו: איזה הוא חכם? אמר לו כל המקיים תלמודו.²² אמר לו: והלא אינו אלא נבון?²³ אמר לו: והלא כבר נאמר "נבונים".²⁴ אמר לו: מה בין חכם לנבון? אמר לו: חכם דומה לשולחני עשיר, שאם הביאו לו לראות - רואה; ואם לאו מוציא משלו ורואה. ונבון דומה לשולחני עני, שאם הביאו לראות - רואה. ואם לאו - יושב ותוהה.²⁵

רש"י דברים פרק א פסוק יג - נבון עדיף על חכם

נבונים - מבינים דבר מתוך דבר. זו היא ששאל אריוס את רבי יוסי: מה בין חכמים לנבונים? - חכם דומה לשולחני עשיר, כשמביאין לו דינרין לראות - רואה, וכשאין מביאין לו - יושב ותוהה. נבון דומה לשולחני תגר, כשמביאין לו מעות לראות - רואה, וכשאין מביאין לו - הוא מחזר ומביא משלו.²⁶

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות יח כא - שמינית מהעם הים חכמים ושרים

שרי אלפים - ... שהיו כל השרים שמונה ושבעים אלף ושש מאות (סנהדרין יח א). כי שר האלף הוא הגדול שבהם, ותחת ידו עשרה שרים משרי המאות, ותחת יד שר המאה שני שרים משרי החמישים, ותחת יד שר החמישים חמשה שרים משרי העשרות. והנה הזכיר בפרשת אלה הדברים: אנשים חכמים וידועים (דברים א טו). והנה שמינית מחנה ישראל היו חכמים.²⁷

ספרי דברים פרשת דברים פסקא טו - אשרים שנתמנתם על בני האבות

"ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים ונבונים וגו' " ... משכתים בדברים. אמרתי להם: אשריכם על מי אתם באים להתמנות, על בני אברהם יצחק ויעקב. בני אדם שנקראו אחים ורעים, כרם חמדה ונחלה, צאן

²¹ ובמדרש בראשית רבתי פרשת מקץ: "שאל אריסטו את ר' יוסי וכו'". אין זה בהכרח אריסטו המפורסם אלא שם יווני מקובל.
²² ובפרקי אבות ד א: "איזהו חכם? הלומד מכל אדם". ובגמרא תמיד לב ע"א: "איזהו חכם - הרואה את הנולד".
²³ שהרי במקומות רבים אנו מוצאים "חכם ונבון" בצמוד, כגון: "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" (דברים ד ו), וכגון: "הנה נתתי לך לב חכם ונבון" (מלכים א ג יב). וגם אצל יוסף: "אין נבון וחכם כמוך", משמע שזו אותה תכונה, רק מוגברת.
²⁴ לא, עונה ר' יוסי לאריוס. נבון הוא תכונה לעצמה שאיננה רק חיזוק של חכם.

²⁵ השוואה המזכירה את האמירה העממית שחכם נמנע מראש מלהיכנס לתסבוכת שפיקח יודע לצאת ממנה. אבל לפי זה, נבון הוא פחות מחכם ואם כך מה הרבנות בנבון? מדוע מבקש משה גם תכונת "נבונים"? ומדוע לא מצא? דרשה זו קשה וסותרת את דברי הגמרא עירובין לעיל ואת שיר ההלל לבינה באוצר המדרשים. ראו גם גמרא חגיגה יג ע"א העוסקת במעשה מרכבה: "עד היכן מעשה מרכבה? ... איכא דאמרי: עד: וארא קעין חשמל (יחזקאל א כז) - מסרינן ראשי פרקים. מכאן ואילך, אם הוא חכם מבין מדעתו - אין, אי לא - לא". משמע מכל אלה שחכם עדיף מנבון ומכיל ממילא את תכונת הבינה. לפיכך לא ברור למה לא מצא משה נבונים ולמה בכלל חיפש. אבל כך הוא הנוסח בעשרות מדרשים ופרשנים שהחכם הוא השולחני (בנפא) העשיר שיודע לעסוק בסחורה גם משלו, גם כשלא באים לפניו אנשים; ואילו הנבון הוא השולחני העני שכשאין באים אנשים לפניו למסחר הוא "יושב ותוהה". ראו אנלוגיה זו גם במדרש בראשית רבתי פרשת מקץ, על דברי פרעה על יוסף: "אין נבון וחכם כמוך" (בראשית מא לט), שעונה לדברי יוסף שישה פסוקים קודם: "ירא פרעה איש נבון וחכם". שם קודם נבון וא"כ חכם: "נבון - שהבין דבר מתוך דבר, הבין דלות וצנומות מתוך דבריו של פרעה ... וחכם שידע לפתור החלום וליתן עצה". היינו, האיש לא רק נבון אלא גם חכם. ואז הוא מביא את משל השולחני שחכם עדיף מנבון.

²⁶ רש"י שבד"כ נצמד למדרשים מחזיר את הגלגל לטובת הנבון והופך את המשל של ר' יוסי בניגוד לכל שאר המדרשים והפרשנים. אולי היה לרש"י נוסח אחר בספרי (במדרש התנאים) וכל השאר העתיקו מהנוסח שבידינו. שים לב גם לשינוי משולחני עני לשולחני תגר היינו סוחר. החכם מסתפק בחכמתו, כמו עשיר שמסתפק בעושרו (אצל עשירי זו דווקא תכונה טובה). הנבון הוא כמו שולחני שזו פרנסתו וכל הזמן אינו נח ואינו מסתפק, רק חרוץ, יוזם ומחזר אחר עסקיו. הדברים מקבלים חיזוק מיוסף שהבאנו כבר בהערה הקודמת. ראו מדרש שכל טוב (בובר) פרשת מקץ מא לג: "ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם - זה המבין דבר מתוך דבר, שיודע מה שקיבל מרבו, וכן אתה דורש: אנשים חכמים ונבונים (דברים א יג), שהנבון גדול מן החכם". על כל נושא החכם לעומת הנבון, ראו ספרי דברים מהדורת פינקלשטיין עמוד 22, שורה 2 בהערות, שמחלק בין ארץ ישראל, שם העדיפו את החכם (סיני, בור סוד) על פני הנבון (עוקר הרים, פילפולן בלשון הירושלמי); לעומת בני בבל שם העדיפו את הנבון והחריף. ראו דברינו בדפים המיוחדים [סיני או עוקר הרים - סודרן או פילפולן](#).

²⁷ בפרשת יתרו עושה אבן עזרא את חשבון היררכיית השרים: שרי אלפים, שרי מאות וכו'. הוא מתווכח שם עם שיטות אחרות, ומגיע בסוף לחשבון של חז"ל שסך כל בעלי התפקידים היה 78,600. שמינית מתוך העם! 78,600 חכמים נמצאו בעם ישראל, גם ידועים (שנראה להלן) וגם "אנשים" (שראינו ושנראה עוד). אבל לא נבון אחד ...

מרעית וכל לשון חיבה.²⁸ אנשים חכמים וידועים - זו אחת משבע מדות שאמר לו יתרו למשה.²⁹ הלך ולא מצא אלא שלושה: אנשים, חכמים, וידועים.³⁰

מדרש שמואל (בובר) פרשה ב סימן ז – לשמו של הקב"ה

"ונתת לאמתך זרע אנשים". אנשים – נבונים, היך מה דאת אמר: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים" (דברים א ג). אנשים - נביאים, היך מה דאת אמר: "וישארו שני אנשים במחנה" (במדבר יא כו). אנשים - גדולים, היך מה דאת אמר: "והאיש בימי שאול זקן בא באנשים" (שמואל א יז יב). אנשים - צדיקים, היך מה דאת אמר: "ועמד כולם צדיקים" (ישעיהו ס כא). אמרו לחנה: למה את שואלת אנשים חכמים ונבונים וגדולים וצדיקים? אמרה להן: שהן לשמו של הקב"ה. אמר רבי לוי: לאחד יושב ועושה עטרה למלך. עבר אחד וראהו, אמר לו: מה אתה עושה? אמר לו: עטרה למלך אני עושה. אמר לו: כל מה שאת יכול לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות, קבע בה. למה? שהיא עתידה להינתן בראשו של מלך. כך אמרו לחנה: למה את שואלת אנשים חכמים ונבונים וגדולים וצדיקים? אמרה להן: שהן לשמו של הקדוש ברוך הוא.³¹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) פרשת שלח לך – המרגלים היו אנשים חכמים ונבונים

שמה תאמר לא שלח הגונים? תלמוד לומר: "שלח לך אנשים". ואומר: "בחר לנו אנשים" (שמות יז). ואומר: "והאיש בימי שאול זקן בא באנשים" (ש"א יז). ואומר: "ונתת לאמתך זרע אנשים" (שם א). מלמד שאנשים חכמים ונבונים היו, אלא שעשו עצמם כסילים, שנאמר: "ומוציא דבה הוא כסיל" (משלי ז).³²

רמב"ן דברים א יג – ניכרים כראויים להיות שופטים

²⁸ כשהקב"ה מצווה את משה ואהרן על בני ישראל הוא מזהיר אותם ואומר להם: "בני סרבנים הן, רגזנין הן, טרחנין הן, על מנת כן תהיו מקבלין עליכם: שיהיו מסקלין אתכם, שיהיו מסקלין אתכם באבנים" (ספרי במדבר פסקא צא, שמות רבה ז ג), בדברינו **בני סרבנים הם** בפרשת שמות. ואמנם משה אומר בפרשתנו: "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם". אבל את המיועדים לשאת איתו בעול, הוא מפתה בדברים רכים ובלשון חיבה, כאשר הוא אישית מכיר בקושי הגדול להנהיג את עם ישראל. ראו דברינו **אני ואתה עומדים בזירה** בפרשת יתרו, מה קורה לאדם שנוטל טלית ומתמנה לתפקיד ציבורי. ראו גם **שררה על הציבור** בפרשת שמיני וכן **שררה** בפרשת קרח. האם נוכל לומר, בבת צחוק, שהנבונים הבינו שהתפקיד המוצע להם אינו פשוט כל כך והסתלקו להם ונשארו רק "החכמים"? 78,600 במספר ...

²⁹ רק אם נחבר את פרשת מינוי הדיינים של ספר שמות עם של דברים, כמדרש דברים רבה לעיל.
³⁰ חזרנו ל"אנשים" כתכונה בפני עצמה, כפי שכבר ראינו לעיל במדרש תנאים לדברים (שהוא מדרש-אח לספרי דברים). אם כך, אזי בחיבור לפרשת יתרו, יש לנו שמונה תכונות, ונמצאו שלושה מתוך שמונה (ולא אחד מתוך שבע כדברים רבה). ראו רש"י על הפסוק שחוזר ומסביר שאנשים הם צדיקים: "אנשים חכמים וידועים - אבל נבונים לא מצאתי. זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה ולא מצא אלא שלש, אנשים צדיקים, חכמים וידועים". ראו גם מדרש תנאים לדברים א טו שמחבר אותנו עם אנשי חיל של יתרו: "אנשים חכמים וידועים זו אחת משבע מדות שאמר יתרו למשה והלך ובקש ולא מצא אלא שלוש: אנשי חיל חכמים וידועים". בכך, מקבל "אנשי חיל" של דברים רבה לעיל, פירוש חדש ונשארנו עם שבע מדות ולא שמונה. ראו עוד בהמשך המדרש שם, דרשה ארוכה שמובאת בסוגריים, שאחרי ככלות הכל נדרשות כל שבע המידות של הדיינים ואפילו בבית דין של שלושה (שאינם מומחים): "ואלו הן השבע מדות שצריך שיהיו כולן אפילו בבית דין של שלשה: חכמה יראה וענוה ושנאת ממון ואהבת האמת ואהבת הבריות להן ובעלי שם טוב". אולי לא בכדי מובאת דרשה זו בסוגריים. אבל מצאנו דרשה דומה בבתי מדרשות, חלק א, פרשת ראה: "אמר משה לישראל: שופטים שתמנו עליכם, אם אין מצויה בהן אחת מן המדות הללו, לא תוכלו למנותם עליכם". אולי הכוונה לשלוש שמצא משה, שזה המינוי הנדרש ולא כדברים רבה שמספיק אנשי חיל.

³¹ המילה אנשים מסמלת בתוכה הכל. מינוי ומקסימום. אם מדרש דברים רבה בו פתחנו מסתפק בתכונה אחת: אנשי חיל, במקום שבע או שמונה התכונות הנדרשות, בא מדרש שמואל ומקפל תחת המילה הפשוטה "אנשים" עולם ומלואו: אנשים חכמים, אנשים נבונים, אנשים צדיקים וגדולים - אנשים! אמענטש! כל מה שבקשה חנה העקרה הוא: "זרע אנשים" - ילד אחד להניק ולחבוק (ברכות לא ע"ב). בא המדרש ומציב את חנה בראש הסולם המקסימלי: אנשים שמבקשת חנה הוא עולם ומלואו (ראו דבריה "וישב שם עד עולם"). חנה שואפת למיטב ולמירב. לאנשים במלוא תכונותיהם הטובות, שיהיו כתר של אבנים טובות ומרגליות בראשו מלך המלכים הקב"ה. זו חנה שחידשה כל כך הרבה בתפילתה, זו חנה שהביאה לעולם בתפילתה את שמואל שהוא גדול כמשה ואהרן בקוראי שמו. ראו דברינו **תפילת חנה** בראש השנה וכן **שמואל** בפרשת קרח.

³² גם כאן במרגלים יש "אנשים", אנשים שלכתחילה היו הגונים ונכבדים: "כולם אנשים ראש בני ישראל המה", אלא שברגע אחד של חולשה "עשו עצמם כסילים" ומעדו. פירוש ז, שיסודו במדרש במדבר רבה טז ה, נוטה לשיטת רמב"ן ששילוח המרגלים היה מעשה נכון, אך גם רש"י קובע שם: "אותה שעה כשרים היו". ראו דברינו **שלח לך אנשים** בפרשת שלח לך. האם תיתכן מעידה כזו גם בשופטים ודיינים? האם הוויתור על שבע המידות הנדרשות הוא השלמה ריאלית עם המציאות האנושית, או שמה משגה שיכול לעלות ביוקר בהמשך הדרך? ראו דברינו **בימי שפוט השופטים** במגילת רות: "אוי לדור שפוט את שופטיו ואוי לדור ששופטיו צריכים להישפט".

"וידועים לשבטיכם" - שהיו ניכרים לכם, שאם בא לפני מעוטף בטליתו איני יודע מי הוא ומאי זה שבט הוא,³³ אבל אתם מכירים אותו שגדלתם אותו, לשון רש"י מספרי (דברים יג). ואם כן, יהיה "לשבטיכם" קשור עם "וידועים".³⁴ אבל על דרך הפשט טעמו: הבו לכם לשבטיכם אנשים חכמים.³⁵ ועל דעתו, טעם "וידועים" שהם ידועים לשופטים, כלומר שמעלתם ידועה ונכרת למנותם בה שופטים. וְכָל־מַעֲלוֹת הַשׁוֹפְטִים בְּמִילַת "וידועים", כי השופטים צריכין להיות אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע כאשר אמר יתרו. ואלה היו ידועים לשופטים מתחילה, כי היו הכל אומרים ראוי זה להיות שופט.³⁶

תרגום כתר יונתן דברים א יג, טו – נבונים מרעיונותיהם ומחשבותיהם

זמנו לכם אנשים חכמים נבונים מרעיונותיהם [מחשבותיהם] ובעלי ידע לשבטיכם ואמנם ראשים עליכם: ... ואקח את ראשי שבטיכם ומשכתים בדברי אנשים חכמים ובעלי ידע, ונבונים מרעיונותיהם לא מצאתי.³⁷

מסכת מנחות דף סה עמוד א – תכונות חברי הסנהדרין

אמר רבי יוחנן: אין מושיבים בסנהדרין אלא בעלי חכמה, בעלי מראה, בעלי קומה, בעלי זקנה, בעלי כשפים, וידועים שבעים לשון, שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן!³⁸

שבת שלום

ונזכה לראות בנחמת ציון ובנין ירושלים

מחלקי המים

מים אחרונים 1: כנגד המדרשים לעיל בדבר התכונות הנדרשות מהדיינים: הדרישות לכתחילה וההסתפקות בדיעבד ב"אנשי חיל", בא פירוש אברבנאל בפרשת יתרו שמות יח שמדגיש שכנגד עצת יתרו "שימנה אנשים יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע בחשבו שישפטו באומר (אומד?) וסברא ... משה אמר: אנשים חכמים וידועים. וכן בספור המעשה אמר: ויבחר לו משה אנשי חיל מכל ישראל ולא זכר יראי אלהים ולא אנשי אמת ושונאי בצע, כי כל העדה כלם קדושים ובתוכם השם". עפ"י פירוש אברבנאל חזקה על שלומי אמוני ישראל שהם אנשי אמת ושונאי בצע, היינו אנשים ישרים והגונים, רק עדיין צריך שיהיו חכמים ונבונים. וכל זה בהסתמך על דברי הקטרוג של קרח למשה: "כי כל העדה קדושים ומדוע תתנשא על קהל ה'!" ראו דברינו [כולם קדושים](#) בפרשת קרח שם הבאנו מגוון דעות של גדולי ישראל לאורך הדורות שמסתמכים לטובה על דברים אלה של קרח. זכה קרח.

³³ "מעוטף בטלית" אינו רק לשבח כפי שמצוי ברוב מקומות, אלא גם לגנאי כמי שמסתיר את זהותו ומתחזה כצדיק וחשוב. ראו למשל בתנחומא (בובר) פרשת צו סימן ד על עשו הרשע שלעתיד בא "מתעטף בטליתו כארי ובא ויושב לו אצל יעקב". וכמובן עדת קורח שנתעטפו כולם בטליתות של תכלת (במדבר רבה יח ג).

³⁴ היינו ידועים לשבטיכם, כסדר המילים בפסוק. כל שבט ימנה את הידועים מאנשיו. ראו גם פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) על הפסוק: "וידועים לשבטיכם - שיהיו ידועים לכם שכל שבט ושבת מכיר את אנשי השבט שלו".

³⁵ וידועים. יש להזיז את המילה "לשבטיכם" לראש הפסוק. תמנו שופטים לשבטיכם, אנשים חכמים, נבונים וידועים, שכלל הציבור מכיר במעלותיהם. אולי דווקא טוב שהשופט יהיה משבט אחר.

³⁶ עסקנו הרבה ב"אנשים", "חכמים" ו"נבונים" ונותר מעט מקום וזמן לדרוש על "ידועים". מעבר לוויכוח הדקדוקי בין רש"י לרמב"ן, האם "ידועים לשבטיכם" או ידועים לכלל הציבור (המינוי הוא לשבטיכם, הידועים הוא: "כי הכל אומרים"), נראה שהוויכוח הוא גם במהות התכונה "ידועים". לפי רש"י, ידועים היא ידיעה כללית והכרת האיש כאדם ראוי ומקובל ולפיכך, מצא משה "ידועים" בנוסף לחכמים. מה גם שרש"י לשיטתו, שהידועים הם "לשבטיכם". אבל לשיטת רמב"ן, "ידועים" הם אנשים "שמעלתם ידועה ונכרת למנותם בה שופטים", מי שהיו "ידועים לשופטים מתחילה, כי היו הכל אומרים ראוי זה להיות שופט". זאת ועוד, במילת "ידועים" עפ"י רמב"ן, כלולות מעלות השופטים כפי שפורטו בספר שמות: "כי השופטים צריכין להיות אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע כאשר אמר יתרו". שלא כמו מדרש דברים רבה שהסתפק באנשי חיל ולא כמדרש ספרי שהסתפק בשלושה. משה אולי מוותר על הנבונים, כמקורות שראינו לעיל, אבל החכמים, ועוד יותר הידועים, כוללים את ארבע התכונות שביקש יתרו! וזה הרבה מאד. ושוב חזרנו ליתרו ולשאלה בה פתחנו. אם "ידועים" של משה כולל תכונות שמנה יתרו, מדוע הוא מתעלם מחותנו? האם הוא משתמש בכוונה בתכונה (תכונות) שיתרו לא הזכיר?

³⁷ ידועים עפ"י התרגום המיוחס ליונתן הם פשוט: "בעלי ידע". כאלה, וגם חכמים, מצא משה. אבל נבונים, היינו אנשים שבאים עם רעיונות ומחשבות משלהם – לא מצא משה. ראו שוב אוצר המדרשים לעיל בשבח הבינה והתבונה בהם נברא העולם. אותה בינה "שגדולה לפני הקב"ה יותר מן התורה".

³⁸ בעלי כשפים וידועים שבעים לשון הוא אולי "בעלי ידע" בתרגום יונתן. בעלי מראה וקומה הם בעלי "פסיפס" שראינו במדרש תנאים לעיל. מה שמכונה גם "בעלי צורה". בעלי זקנה אולי הכוונה לחכמים בבחינת "אין זקן אלא מי שקנה חכמה". אחרי כל אריכות הדברים, לא הספקנו לשלב כראוי מקור חשוב זה בדף ונשאיר לשואבי המים להשלים פסיפס זה.

מים אחרונים 2: אם נחזור לפסוקי המקרא שהבאנו בראש הדף, יש לשים לב להבדל הגדול הבא. בפרשתנו, משה נעזר בראשי השבטים בבחירת השופטים מכל שבט, ככתוב: **"הבו לכם אנשים חכמים ונבנים וידעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם"**. ואילו בפרשת יתרו, הכל בידי משה ומונחת "מלמעלה": **"ואתה תחזה מפל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שגאי בצע ושמתי עליהם"**. ונשאיר לשואבי המים לדון בעניין זה ולחקור מי מפרשני המקרא התייחס להבדל "פעוט" זה.